

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

ROLIH JOSIP :

" OSNIVANJE KLUBA AKADEMIČARA U BANJOJ LUCI I MOJE UČEŠĆE U RADNIČKOM POKRETU "

I dio

- 29 stranica autoriziranog teksta u prvom dijelu sjećanja; sjećanja notirana u Arhivu 5.marta,17.aprila,28.maja i 5,juna 1975.godine;
- SADRŽAJ SJEĆANJA: biografski podaci ; školovanje u Realnoj gimnaziji u Banjoj Luci; odlazak na studij u Zagreb i prijem u članstvo KPJ; ilegalni rad na zagrebačkom univerzitetu; inicijativa za osnivanje KAB-a i osnivanje KAB-a; hapšenje zbog političkog rada; događaji i ličnosti u političkom životu Banje Luke;
- sjećanje notirano u tri primjerka: original i jedna kopija u Arhivu, a druga kopija kod autora.-

-----

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG - IV / 137

J O S I P   R O L I H

Rodjen sam u porodici krojača Franje Roliha (rodjenog u Ilirskoj Bistrici) i majke Sofije, rodjene Saček (otac Slovenac, a majka Ukrajinka). Cijela se porodica izdržavala od očevih prihoda koji su bili tek toliki da bi obezbjedjivali голу egzistenciju brojnim članovima jedne porodice sa mnogo djece: Rudolf (1904-1938.), Slavko (1907?), Josip (20. marta 1910. godine u Banjoj Luci), Franjo (1912), Ivo (1916.), Katica (1919), Ankica (1922) i Helena (1924). Otac je radio kao krojač uniformi i civilnih odijela. Njegova se krojačka radionica par puta selila, a zadnja je lokacija bila kod Narodnog pozorišta u ulici Sime Šolaje.

Otac i majka jedva su sastavljali kraj s krajem jer je brojnim članovima obitelji trebalo obezbjedjivati i ishranu i odjevanje. U svemu se moralo racionalizirati jer smo uvijek bili na granici oskudice, mada su prohtjevi bili krajnje skromni. Odjeću smo i obuću jedni od drugih nasledjivali, a jelo se toliko koliko se moglo nabaviti i koliko se moglo dati.

Pohađjao sam osnovnu školu kod bivšeg sreskog odbora nedaleko Crne kuće. Do polaska u osnovnu školu svoju ranu mladost u toku prvog svjetskog rata proveo sam kod strica Johana Roliha u selu Boškovići kod Klačinca.

Naše prezime, koliko je meni poznato, češkog je porijekla. Svojedobno se pisalo Rolik, a u njemačkoj transkripciji Rolich. Odatle je i dobilo današnji oblik Rolih.

U Realnu gimnaziju u Banjoj Luci upisao sam se 1922. godine, a maturirao sam 1930. godine. Dušan Ličina obavjestio nas je da postoji šansa da dobijemo stipendiju

za studij jer je Gradska opština raspisala konkurs za stipendije na poljoprivrednom fakultetu. Nas četvorica smo konkurisali i dobili stipendije: Dušan Ličina, Filanović Tone, Vjeko Bakulić i ja.

U Realnoj gimnaziji u toku jednog semestra predavao mi je Akif Šeremet. Već nakon par predavanja uočili smo njegove zaista široke horizonte poznavanja ne samo tematike koju je izlagao, nego i svega onoga što je za to bilo vezano. Volio je praviti poredjenja, a mnoga od takvih prisiljavala su nas na razmišljanje. Naročito je volio da zahvata socijalnu problematiku, društvene probleme i odnose, tako da smo i sami počeli razmišljati o društvenim odnosima u datom vremenu. Njegova su predavanja bila ubjedljiva, argumentovana, na logičkim zaključcima zasnovana.

Od starijih kolega u Realnoj gimnaziji na nas su naročito uticali Edo Kunštek, Vilko Vinterhalter, Tankredi Sola. Na mene lično najveći uticaj ostvario je Edo Kunštek. Dobro se sjećam jednog razgovora kada me je pitao kako sam. Uobičajeno sam mu odgovorio da sam dobro. Tada mi je rekao: "Kako tebi može biti dobro? Radnicima i sirotinji nikako ne može biti dobro! Dobro može biti ministrima, kapitalistima, popovima, svima onima koji imaju bogatstvo i vlast u svojim rukama, a ne tebi!". Kao i o predavanjima Akifa Šeremeta, zamislio sam se o onome što mi je Edo rekao. Razmišljao sam o socijalnim nepravdama, iskorištavanjima, eksploataciji ljudi, socijalnim razlikama, političkoj vlasti.

Počeli smo da čitamo naprednu literaturu, socijalnu beletristiku naročito. Ne znam kako je i preko koga ta literatura dolazila. Dolazili smo do ove literature individualno i međjusobno smo je razmjenjivali. Najlakše je do ove literature dolazio Tone Filanović, ali mi nije poznato na koji način. Tone Filanović bio je i sam veoma siromašan. Njegov je otac radio kao zidar, ali su porodični prihodi bili krajnje niski. Uvijek su bili u oskudici. U zadnje vrijeme, koliko mi je poznato, stanovali su u Dobraševoj ulici. Njegov brat Vencl bio je moler. Njegova se sestra Ankica udala za Dragana Šajinovića, profesora muzike.

Uže društvo u Realnoj gimnaziji činili smo: Tone Milanović, Leopold Šips, Branko Majić (učestvovao sa ženom u NOB-i od 1942. ili 1943. godine negdje u Hercegovini, Vjeko Bakulić, Nikica Pavlić, Mladen Paternoster i ja.

Do završetka ~~kratkog~~ ^{šestog} razreda gimnazije u našem je društvu bio Romualdo-Aldo Sola. U šestom razredu grupa naših razrednih kolega opredjelila se za Vojnu akademiju: Bogdan Puškar, Vojislav Džepina, Romualdo Sola i Ivezić (brat Mime Ivezića). Jedan je broj otišao u neku geodetsku školu: Enes Maglajlić, Kemal Gušić i Husein Bahtijarević.

Porodica Sola stanovala je u današnjoj ulici Vase Pelagića. Njihov otac bio je viši oficir jugoslovenske vojske, mislim potpukovnik ili pukovnik. Od trojice braće (Tankredi, Romualdo i Tulio) najaktivniji je na političkom polju bio Tankredi. Bio je aktivan na svim poljima društvenog rada i u Realnoj gimnaziji, i u KAB-u, a i za vrijeme svojih studija. Pored najstarijeg Tankredija i najmladjeg Tulija napredan je bio i Romualdo, koga su kao takvog ustaše za vrijeme rata streljali.

Mladen Paternoster bio je živa i neukrotiva priroda. Sav je kiptio u traženjima. Imao je izuzetan dar za izražavanje, naročito za pisanje. Njegovi školski sastavi čitani su u školi kao primjerni. Ne samo da je imao izuzetno dobre prozne sastave, nego je pisao i pjesme. Na jednoj strani bio je lirski ojetljiv, a na drugoj strani bio je uvijek spreman da se potuče. Kao i još neki, bio je spreman da se fizički obračuna sa "klasnim neprijateljem". Takav je u još većoj mjeri bio njegov brat Ratko Paternoster, koji je inače drugovao sa mojim bratom Ivom. Ratko je bio u grupi omladinaca koju smo zvali "divlja grupa", koja je u svakom danom momentu bila spremna za akcije, za fizičke obračune, za pravljenje raznih pakosti ljudima koje su smatrali klasnim neprijateljima (bušenje guma na vozilima i biciklima, razna oštećivanja itd.). Mladen Paternoster bio je uporan u realizaciji svojih zamisli. Jednu takvu "upornost" može ilustrirati jedna anegdota iz njegovog života. Kada od majke nije dobio traženi novac, obziröm da je primila veći zgoditak na lutriji, Mladen je pretio da će izvršiti samoubistvo davlje-

Arhiv Dos. krajinu B. Luka

ABK 209-MG-10/137

njem u Vrbasu. Inače, bio je dobar plivač. Dakle, kada na lijep način nije postigao svoj cilj pokušao je da to realizira i pretnjom. I Mladen i Ratko imali su nešto neukrotivo u sebi. Njihova reagovanja često su bila teško predvidiva, iznenadna, a ponekad i čudna, pokatkad osobenjačka.

Mladen Paternoster igrao je dobro šah. Ne bih znao objasniti kako, ali se igranje šaha u razredu posebno razvilo i stalno upražnjavalo. Od svih je najbolji bio Nikica Pavlić. Iza njega neznatno su zaostajali Mladen Paternoster, Marko Tišma, Tone Filanović, Šogorov i drugi. Svi su jako dobro igrali šah i bili nosioci aktivnosti na šahovskom polju u Realnoj gimnaziji, a i u Banjoj Luci.

Sjećam se jednog meča za šahovsko prvenstvo, mislim negdje 1928. ili 1929. godine, kada je u kafani "Balkan" gostovala šahovska ekipa iz Slavenskog Broda. Predstavnik ovog kluba bio je ubjedjen da će pobijediti banjalučku ekipu i u svom govoru je rekao da poraženi ne treba da budu razočarani jer je u mečevima važno sudjelovati. Kada je trebalo da počne sam meč, ovaj je govornik upitao gdje mu se nalazi njegov protivnik. Međutim, za stolom je već sjedio Nikica Pavlić. Ovome se učinilo da je Nikica još dijete ne očekujući da će s njim igrati partiju. Nikica je tada bio sitan, niskog rasta, dječaćkoga izgleda. Takav je bio u Realnoj gimnaziji, ali će se poslije mature razrasti tako da me je u vrijeme studija u rastu prestigao. Nikica je svom protivniku očitao lekciju jer ga je za kratko vrijeme matirao. Banjalučani su pobijedili sa visokim rezultatom.

Koliko se sjećam, u ovom meču su nastupili djaci Realne gimnazije Nikica Pavlić, Marko Tišma, Tone Filanović, Šogorov i Mladen Paternoster, a od starijih članova šahovskog kluba Herman, Kufner i još neki.

Kao djaci Realne gimnazije išli smo na neku ekskurziju u Zagreb. Tamo je šahovska ekipa škole odigrala meč sa nekim realnom gimnazijom ili reprezentacijom škola i pobijedila sa visokim rezultatom.

Banja Luka je tada bila jak šahovski centar.

5. mart 1975. godine
Banja Luka

(Ing Josip Rolih)

Arhiv Doc. krajin B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

(Nastavak I.-)

Sa grupom svojih drugova iz Realne gimnazije otišao sam na Poljoprivredno šumarski fakultet u Zagreb. U grupi smo bili Filanović, Ličina, Bakulić i ja. Već je tada na fakultetu bio Gelineo Ivan. U prvo vrijeme zajedno smo stanovali na Zvijezdi Filanović, Bakulić i ja u nekom privatnom stanu. Iza toga, za kraće vrijeme stanovali smo i u Studentskom domu u Djordjićevoj. Međutim, najviše smo stanovali po privatnim stanovima na raznim mjestima, najviše po jedan semestar. Merali smo se dovijati jer su cijene bile dosta visoke, a novca je bile veoma male.

Tone Filanović u to je vrijeme bio već organizovan. Mislim da je već tada bio član Partije. Politički je djelovao na moje idejne opredeljenje na sebi svojstven nenametljiv način. Njegovo djelovanje nadovezalo se na moja lična uvidjanja da su socijalne razlike velike, da su klasni sukobi sadržaj društvenih odnosa i da je politički režim takav da djeluje protiv interesa naroda na svim poljima. O svim tim pitanjima etvereno sme razgovarali. Naša su gledanja bila identična. Pošto smo bili nerazdvojni drugovi jer smo uvijek bili zajedne, nas su nazivali "šipka i bubanj". Nije bilo da na da nismo bili zajedno.

Ne znam gdje i kako, ali je uvijek Filanović negdje nabavljao naprednu literaturu. Tu je literaturu i meni davao na čitanje. O sadržajima znali smo često i dugo razgovarati, bilo da se radi o beletristici ili drugoj literaturi.

Tone se često kretao i u društvu Vilke Vinterhalter, Tankredi Sole i drugih komunista. Mislim da su oni najviše i uticali na njegove političko opredeljenje. S njim su radili još dok je bio djak Realne gimnazije i mislim da je još u srednjoj školi postao član SKOJ-a, ako ne i član KPJ.

U vrijeme studija, dok smo još stanovali na Zvijezdi, stalno smo slali Vjeku Bakulića da nam kupuje doručak. On je ranije od nas ustajao. Pošto je ranije ustajao slali sme ga u kupovinu, što je on zdušno radio. U međuvremenu, davali smo mu napredu literaturu na čitanje. On se sve više oduševljavao, odnosno njegovi stavovi o političkim pitanjima postajali su sve odredjeniji. Jednog dana, kada smo ga kao i

inače slali u kupovinu, iznenada je rekao da bi trebale u buduće ovo organizirati na drugarskoj bazi, odnosno da svaki put drugi ide u kupovinu. Tona i ja smo se pogledali i skoro istovremeno rekli: "Djelevalo je!".

Naime, Tona i ja često smo o njemu razgovarali u smislu želje da i njega uključimo u naše političke istomišljenike. Imao je potrebne moralne kvalitete, ali smo željeli da i on samostalno o određenim pitanjima rasuđuje.

Bilo nam je drago zbog svakog reagovanja. Od tada pravili smo raspored kada će ko ići u kupovinu. Zajedno smo se dogovarali šta ćemo i kako raditi. Zajedno smo s njim razgovarali o političkim pitanjima, stvarno i konkretno. On je sve više bio oduševljen za revolucionaran rad. Tako smo od našeg prijatelja dobili i političkog druga.

Na fakultetu smo imali udruženje studenata i svakih ⁷ dana, a ponekad i češće, u okvirima udruženja održavana su napredna predavanja. U tom radu posebne su se isticali članovi Partije i SKOJ-a. Taj je rad narečite došao do izražaja 1932. godine kada su revolucionarni studenti po prvi put pobijedili na izborima i preuzeli upravu studentskog udruženja. Ovim su izborima svakako prethodile veoma žive i organizovane političke pripreme. Trebalo je mobilisati sve progresivne studente da bi upravu preuzeli u svoje ruke. Bio je to značajni uspjeh komunista na zagrebačkom sveučilištu. Uskoro zatim napredni studenti preuzimaju uprave studentskih udruženja na medicinskom i ostalim fakultetima. Ove su pobjede izazvale političke reakcije na suprotnoj strani. Postali smo trn u oku režimskih ljudi i organizacija, od režimskih do klerikalnih grupa.

Za predsjednika udruženja studenata izabrali smo Babaju. Mislim da mu je ime bilo Slavko. Bio je najbolji student i napredan po političkom opredjeljenju. Naši su ga zabunom streljali 1945. godine, neposredno poslije Oslobođenja.

U upravi udruženja bio je i Mihajlo Klain, mislim iz Slavenskog Broda. Isprva smo zazirali od njega jer je igrao u policijskom nogometnom klubu. Naša je ocjena bila jednostrana jer je on igrao u klubu da bi se mogao održavati. Klub mu je plaćao stan i hranu. Bio je izuzetno inteligentan.

Arhiv Doc. krajiine B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

Slušajući predavanja u udruženju i uključujući se rad i sam je postao politički napredan. Napustio je nogometni klub i sve se više aktivizirao. Na kraju je postao vođa svih naših naprednih studenata na našem fakultetu.

Na fakultetu sam primljen za člana Partije. Sekretar ćelije bio je Lazo Jevanović. Otac mu je bio prosvjetni radnik u Banjoj Luci, a iz Banje Luke odselili su se oko 1935. godine. Njegova sestra Ljubica udala se za Niki Končara, sada profesora Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Pretpostavljam da je Niki Končar bio član SKOJ-a. Sa svima je bio debar, ali ga nisam simpatisao zbog toga što je išao "niz vjetar". Naime, plevio je u vedama ličnog nezamjeranja i nije imao čvrstine da bile kome kaže u lice ono što misli.

Lazo Jevanović bio je s nama u razredu. Mislili smo da je tek u Zagrebu primljen za člana KPJ. Lazo nas je zovnuo i rekao da smo primljeni za članove KPJ i da nas trojica činimo jednu ćeliju. On nam je bio prečelnik ćelije.

Nije mi poznato s kim je dalje Lazo Jevanović održavao vezu, odnosno od koga je dobivao ilegalni partijski materijal i direktive za politički rad. Obično smo se sastajali u njegovom stanu gdje je privatno stanovala. Tu smo proradjivali partijski materijal i dogovarali se o radu.

Nakon završetka studija Lazo Jevanović je bio u Poljskoj, na praksi ili nekom stručnom usavršavanju. Tamo se našao u vrijeme njemačkog napada 1. septembra 1939. godine. Uspio je da se vrati u Jugoslaviju. Čuo sam da se vratio u zemlju i nastojao sam da ga vidim da bih se izvorne informisao o ovom ratu. Želio sam da me upozna o situaciji. Međutim, nisam uspio da ga nadjem. Prije nego što je Njemačka napala na Jugoslaviju Lazo je emigrirao u SAD. Studirao je medicinu i u SAD je doktorirao. Čuo sam da tamo ima svoju ordinaciju.

Zaista je čudno da se Laza Jevanović poslije povratka iz Poljske politički pasivizirao. Ne znam šta je moglo na njega tolike uticati da je prestao da bude član KPJ. I njegova je emigracija bila s tim u izravnoj vezi.

Politički sukobi na sveučilištu nisu prestajali. Berba se vodila između naših na jednoj i JAK-ovaca i JAČ-ovaca (članova Jugoslovenskog akademskog kluba i Jugoslo-

A. Don. iz Banje D. Luka
ABK 209-MG-10/137

venske čitaonice) na drugoj strani. Bili su te prerožimski, ekonomski dobro situirani i dobro naoružani studenti. Imali su čak i revolvere, a režim im je davao dozvole za nošenje oružja da bi bili produžena ruka režimskih političkih interesa. Jednom su u studentskom demu ubili jednog progresivnog studenta, mislim Srzentića.

Da bismo ostvarili akademska prava, koja je režim uz pomoć fakultetskih vlasti stalno ograničavao, organizirali smo studentski štrajk 1933. ili 1934. godine. Zabarikadirali smo se u zgradi sveučilišta. Policija je opkolila zgradu, a u tome su joj pomagali jakovci i jačevci. Da bismo onemogućili ulaz u zgradu, nabacali smo klupe na ulazna vrata. Pružali smo otper skere čajeli dan. Pregevarale se sa policijom. Obećali su da će nas pustiti. Međutim, kada smo izašli, napali su nas jakovci i jačevci. Morali smo se braniti. Došlo je do tuče. Vjerojatno je to bio odgovor policije i jačevaca da vani insceniraju sukob. Policija je intervenisala i u već pripremljene "crne Marice" ubacivala napredne studente. Bile je mnoge uhapšenih. Međutim, u policiji u Djerdžićevoj ulici nisu nas dugo zadržavali. Uzeli su generalije i etiske. Možda je i želja policije bila da u zagrebačkoj karteteci ima etiske prstiju svih onih koji su joj bili sumnjivi?

Filanović Tone bio je tada u nekoj drugoj partijskoj ćeliji. On je znao da smo članovi Partije. Međutim, prema praksi konspirativnog rada, nismo razgevarali o detaljima političkog rada. Možda je on bio taj koji nas je i predložio da budemo primljeni u članstvo. No, o tome nismo razgevarali. Mi ga nismo pitali s kim je on radio, kao ni on nas. Jedine smo načelne razgevarali o političkim problemima.

Ako se radilo o bilo kakvoj političkoj akciji na bilo kojem fakultetu išli smo da u tome sudjelujemo. Isto tako, uključivali smo se i u organizirane štrajkove, naročito kada je bilo potrebno da se organizira suprotstavljanje štrajkbrežerima. Pošto je tada obično dolazilo do tuče, ispod kaputa nosili smo štapove. Nije mi poznato kako su dolazila obavještenja, ali smo znali kada se i gdje štrajk ili demonstracija organizira.

Rasturali smo i letke. Sjećam se da smo jednom i

Arh. Eos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

sami izdali letak protiv plaćanja takse od 350 dinara semestralno za kemijske vježbe u kabinetu. Nas nekolicina (Klain, Babaja, ja i još neki) sastavili smo tekst letka. U letku smo tražili da se siromašni studenti oslobode plaćanja ove takse ili da se taksa smanji. Proračunali smo da se za vježbe potroši svega oko 60 dinara kemikalija, a tražilo se od nas višestruko više. Zaprijetili smo štrajkom i taksa je bila snižena.

Tada je na studiju u Zagrebu bio i Boro Ilić. Studirao je medicinu, ali nije dalje išao od histologije. Oborio ga je profesor Perović. Dolazio nam je skoro svaki dan u posjete. Bio je veoma pošten. Nije bio član Partije. Nepravde su ga iritirale da bi se zbog njih i tukao. Smatrao je sebe komunistom. To je i otvoreno govorio, a i tako se ponašao. Idejno je bio vezan za Partiju i bio je spreman da sve učini što bi bilo u interesu KPJ.

Boro Ilić nas je u svom stanu učio i plesati. Bio je fizički dobro razvijen. Na Vrbasu stalno je vozio čamac. Imao je i trkački bicikl, ali ga je ludo vozio. Zbog prebrze vožnje upao je u oči policiji pri svakoj vožnji na ulici. Brzom vožnjom, na određeni način, prkosio je policajcima. Kratko rečeno, bio je dobar sportista.

Boro je bio veoma energičan. Na jednom primjeru ovo bih ilustrirao. Naime, bila je u Zagrebu jedna trgovačka radnja "Sve po 7" u kojoj su cijene svih proizvoda koštale 7 dinara. Boro je nešto kupovao, ali je dobio nešto drugo, a ne ono što je tražio. Upozorio je prodavca da su mu podvalili. Tražio je da se izvrši zamjena ili da mu se novac vrati. Kada su oni to odbili, prišao je izlogu i spustio roletne. Zasukao je rukave i preteći upozorio: "Može li sad?". Prodavci su vidjeli da su njegove pretnje sasvim ozbiljne. Dobio je novac nazad. Eto, takav je on bio.

U toku demonstracija na sveučilištu s nama je bio i Nikica Pavlić. Nešto je zakasnio. Jedva smo ga kroz prozor uvukli u zgradu kada su jačevci počeli pucati iz pištolja. Mislim da je i on bio s nama u policiji. Nikica je samo povremeno dolazio u Zagreb jer je pretežno boravio u Banjoj Luci.

A. h. : Doz. krajine B. Luka

1 BK 209-MG-IV/137

Sjećam se jedne izložbe koju su u Zagrebu organizirali klerikalci uz pomoć crkve. Izložba je nosila naziv "Pro Deus". Izložba je imala antikomunističke i antisovjetske pretenzije. Da bi se prikazalo da su komunisti ateisti i da vojuju protiv boga, organizatori izložbe su izložili ateističke plakate iz SSSR-a, mislim kopije tih plakata.

Ovu su izložbu komunisti najviše i posjećivali baš zbog ovih ateističkih plakata. Organizatori izložbe željeli su da se posjetioци sablažnjavaju bogohulnošću komunista, a efekti su bili sasvim drugačiji.

Sjećam se kako smo se mnogi napredni studenti našli na ovoj izložbi. Jedan od vodiča na izložbi tumačio je izložbene eksponate stavljajući akcenat na bezbožništvo komunista. U grupi naprednih studenata bio je i Jakov Blažević. Počeo je i razgovor sa ovim vodičem na izložbi. Jakov je kao povladjivao da je crkva u istoriji odigrala izvjesnu ulogu u širenju pismenosti, otvaranju prvih fakulteta itsl. ali, zaključuje Jakov Blažević, crkva je stvorila inkviziciju, crkva je spaljivala napredne ljude na lomači, crkva je stavila na indeks zabranjenih knjiga veoma značajna svjetska djela, crkva je osudila Kopernika, Djordana Bruna, Galileja itd. Prisutni su povladjivali i vodič, svakako klerikalac, našao se u nezavidnoj situaciji. Svi smo aplaudirali, a vodič se povukao jer je vidio da se ne može suprotstaviti istorijskim činjenicama.

Apsolvirali smo na fakultetu 1934. godine. Pripremljena je stručna ekskurzija studenata. Pred polazak na ekskurziju dobili smo Pravila o radu studentskog kluba u Bihaću. Ova smo pravila Vjeko Bakulić i ja ponijeli na ekskurziju i donijeli u Banju Luku.

Ekskurzija je brojala oko 30 studenata. Preko Slavonije išli smo za Vojvodinu i nakon razgledanja poljoprivrednih dobara preko Beograda krenuli smo za Skoplje. Da bismo razgledali rižina polja otputovali smo za Kočane. Nastavili smo put za Tetovo i uputili se na Šar planinu. Na Šari smo razgledali katune, a spavali smo u nekoj štali, u selu Vešala. Produžili smo put za Prizren i spustili se u ornogorsko primorje. Razgledali smo Bar i Budvu, a poslije preko Dubrovnika i Splita vratili se u Zagreb.

Preko Šare išli smo pješke. S nama ~~jav~~ su išli profe-

ABK 209-MG-IV/137

ABK 209-MG-IV/137

sori Ogrizek dr Albert i Tavčar dr Alojz. S nama nije išao Tome Filanović. Jedini Banjalučani bili smo Vjeko Bakulić i ja. Nije mi poznato ko je finansirao ekskurziju, samo mi je poznato da smo dio troškova snosili i sami.

Pomenuta pravila iz Bihaća donijeli smo Bakulić i ja u Banju Luku. Još prije polaska na ekskurziju razgovarali smo sa Nikicom Pavličem i još nekima o potrebi osnivanja nekog akademskog kluba banjalučkih studenata koji bi usmjeravao aktivnost studenata ne samo na univerzitetima, nego i u Banjoj Luci. Nikica Pavlič bio je oduševljen idejom da se ide na osnivanje akademskog kluba koji bi okupljao banjalučke studente. Posebno bih želio napomenuti da je Nikica Pavlič bio duša svih naš studenata i studentskih akcija. U odnosu na sve naše studente iz Zagreba i Beograda on se posebno isticao, uživao autoritet i odskakao takoreći za glavu. On je bio u toku akcija naprednih studenata i po svim pitanjima njega smo konsultovali. Mnoge je stvari on vidio dublje i više nego mi ostali.

Polovinom juna 1934. godine vratili smo se u Banju Luku. Pristizali su i studenti sa ostalih fakulteta. Osnovna tema naših razgovora bila je osnivanje studentskog kluba u Banjoj Luci. Sa Nikicom i ostalima nalazili smo se na korzu. Donijeli smo pravila iz Bihaća i dali ih Nikici. Trebalo je na osnovu ovih pravila izraditi naša, odnosno prilagoditi ih našim uslovima i našim potrebama. Svi su bili jednodušni da klub treba osnovati. Bili smo saglasni da pravila iz Bihaća nama ne odgovaraju jer smo htjeli da naš klub okuplja sve napredne akademske građane. Glavna ličnost svih ovih razgovora bio je opet Nikica. Jedno 5-6 dana stalno se o ovome govorilo, odnosno o tekstu novih pravila, nazivu kluba, sadržaju rada i slično.

Dugo smo razgovarali o imenu. Bilo bi nezgodno da se da naziv "Banjalučki akademski klub" jer je skraćenica veoma nezgodna, a isto tako ni kombinacije: Akademski banjalučki klub, Klub banjalučkih akademičara itd. Saglasili smo se da u nazivu ne bude "studentski" jer smo željeli da budu članovi i oni koji su završili studij, kao i oni koji se pripremaju za studij. Na kraju, saglasili smo se da bi najbo-

A. M. Don. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

lji naziv bio "KAB", odnosno Klub akademičara Banje Luke. Tako je spontano klub dobio i ime, ime koje smo svi prihvatili kao najpodesnije i prije nego što smo ga osnovali.

Razgovarali smo i o članstvu. Dogovorili smo se da potpomažućim članovi plaćaju oko 1.000 dinara. Svi smo bili saglasni da članovi mogu biti i završeni srednjoškolci i oni koji su završili studij. Smatrali smo da na bazi šireg okupljanja akademski obrazovanih građana ostvarimo masovnost, a kroz to i veću mogućnost političkog uticaja.

Na pravilima KAB-a najviše su radili Nikica Pavličić i Miloš Popović. Na ovim poslovima manje je sudjelovao i Karlo Blažun, student prava (pravo, koliko mi je poznato, nikada nije završio; sada živi na ostrvu Krku), pošten mladić, ali malo vjerski orijentisan.

Da ne bi bilo smetnji oko osnivanja KAB-a, dogovorili smo se da u Inicijativni odbor udju studenti koji su prorežimski orijentisani i studenti koji su bili politički neutralni. Od naprednih studenata jedino sam ja ušao u sastav Inicijativnog odbora jer nisam bio kompromitovan, odnosno policijske vlasti nisu znale da sam komunist. Cilj je bio da se izdejstvuje odobrenje za rad kluba, a ono se moglo dobiti kad političke vlasti steknu uvjerenje da će društvo biti na liniji režimske politike.

Kako smo obrazovali Inicijativni odbor? I tu smo imali plan. Orijentaciono smo imali u vidu koji bi sve studenti mogli doći u obzir za sastav. Iza toga sa svakim smo pojedinačno razgovarali. Neke smo čak i ubjeđivali da se prihvate da budu članovi Inicijativnog odbora. Nikica Pavličić je uz našu saglasnost predložio sastav Inicijativnog odbora KAB-a: Karlo Blažun (predsjednik), Petar Petrušić (politički neopredeljen student), Nada Terzić, Josip Rolih, mislim Kučera Emir (kasnije SS-ovao) i još jedna djevojka.

Inicijativni odbor KAB-a održao je svoj prvi sastanak u Hotel "Bosni". Tako smo se okupili na dogovor o organizacionim pripremama. Sastanak je otvorio Karlo Blažun. Ne sjećam se ko je dobio zadatak da prepíše Pravila KAB-a, odnosno da ih umnoži u definitivnoj verziji koju je izradio Nikica Pavličić. Ja sam dobio zadatak da prikupljam sredstva da bismo kupili biljege jer se molba morala taksirati.

A. H. Dob. krajine B. Luka

ABK 209- MG-IV/137

Drugi i treći sastanak održan je u slastičarnici kod Selima. Inicijativni odbor održao je svega ova tri sastanka prije zakazivanja osnivačke skupštine.

Ne bih se mogao sjetiti ko je dobio zadatak da odnese zahtjev za odobrenje pravila KAB-a. Najvjerojatnije je da je zahtjev za odobrenje i tekst pravila odnio predsjednik Blažun. Nikicu Pavlića sam redovno informisao o radu Inicijativnog odbora. Nikica mi je davao uputstva šta bi se na narednom sastanku Inicijativnog odbora stavljalo na dnevni red. Jednom riječi, bio je stalno u toku rada Inicijativnog odbora, a i drugom linijom je vršio pripreme za osnivačku skupštinu.

Od studenata uzimao sam priloge da bi se nabavili potrebni biljezi. Studenti su obično davali po jedan do dva dinara tako da sam ubrzo prikupio oko 40 dinara, odnosno onoliko koliko je bilo potrebno. Bilo je to krajem juna ili početkom jula 1934. godine.

Pravila nisu bila odmah odobrena. Čekali smo na odobrenje jedno mjesec dana. Vrijeme je prolazilo u iščekivanju. Već je počeo i avgust, a odobrenja nema. Napokon, i ono je dobiveno. Kad smo bili obavješteni da je dobiveno odobrenje i da su Pravila KAB-a potvrđena, utvrdili smo termin osnivačke skupštine.

Osnivačka skupština održana je u restoranu Hotela "Bosna". Koliko se sjećam, rukom su ispisani plakati koji su pozivali na osnivačku skupštinu. Međutim, i prije termina ove skupštine studenti su lično bili pozvani da dođu. Okupilo se oko 100 studenata.

I za Osnivačku skupštinu morale su se organizirati pripreme, pripreme koje su se sprovodile van rada Inicijativnog odbora. Naime, napredni studenti nisu mogli dozvoliti da u upravu kluba udju oni koji će omesti one namjere zbog kojih je klub i osnovan. Vodjeni su opsežni razgovori kako da sprovedemo izbore, a da budemo sigurni u pobjedu naprednih studenata. I ovdje je uloga Nikice Pavlića bila veoma značajna. Nikica je predložio da on bude nosilac jedne liste, liste koja neće proći zbog toga što je baš on na čelu te liste, a da u njoj budu režimski i neutralni studenti. Ova lista treba da osigura pobjedu drugoj listi na kojoj će biti: Duško

Arhiv Doc. krajinu B. Luka

ABK 209- MG- IV / 1137

Ličina (predsjednik), Zoran Kovačević, mislim i Rode Kovačević, Ivica Mažar, Rade Ličina, ja i još neki. Komunisti i drugi napredni studenti dobili su zadatak i uputstvo da ne glasaju za listu na kojoj će biti nosilac Nikica Pavlić, već za listu na kojoj je Rade Ličina. Nikica je naslućivao kakva će atmosfera biti, a i vizionarski shvatio da se samo na taj način može osigurati pobjeda naprednih studenata.

Ovo je bio zaista vješt politički potez. Nikica je već bio poznat kao komunist a te je moglo doći do zabrane održavanja osnivačke skupštine. Režimski studenti svakako ne bi glasali za listu na kojoj je Nikica Pavlić, ali je moglo doći do intervencije od strane vlasti.

Na skupštini izabrana je lista sa Dušanom Ličinom. Pobjeda je postignuta, baš onako kako je prethodno bilo planirano. Bila je to vješta režija naprednih studenata, odnosno posredno same Partije.

Uzgred napominjem da je Osnivačka skupština KAB-a održana u prijepodnevnim časovima, a trajala je oko dva sata.

Neposredno poslije Osnivačke skupštine Duško Ličina zakazao je sjednicu uprave kluba. Tada smo se dogovorili o podjeli funkcija. Ja sam izabran za potpredsjednika, Rade Ličina za blagajnika, a za sekretara, čini mi se, Ivica Mažar. Ne sjećam se drugih zaduženja. Taj smo sastanak održali u Hotel "Bosni". Tako je KAB počeo sa radom.

Nedugo poslije osnivanja KAB-a, početkom septembra 1934. godine, zbog nekih letaka dobivenih od Leopolda Šipsa bio sam uhapšen. Letci su došli iz Zagreba i trebalo ih je rasturiti. Koliko se sjećam, bili su propagandne prirode. Jedan primjerak dao sam i sestri, Katici Rolih, učenici Realne gimnazije u Banjoj Luci. Izričito sam joj napomenuo da ga može dati na čitanje samo onim kolegicama u koje ima povjerenje, a za koje je osvjedočena da su napredne.

Medjutim, ovaj je letak profesor Perenčević otkrio kod Brane Perović ili Ljubice Mrkonjić. Iznenadjena i uplašena učenica, mislim Ljubica Mrkonjić, priznala je na kraju da je letak dobila od Katiche Rolih. Iz škole obavjestili su policiju. Katiou su odmah odveli na saslušanje. Policijski su organi insistirali na priznanju odakle je letak

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

dobiven. Unatoč prinude, Katica je neprestano tvrdila da je letak našla na ulici i da ga je iz znatiželje uzela. Međutim, policijski isljedni organi njenim objašnjenjima nisu vjerovali. Došli su u kuću da izvrše pretres.

Došli su do pretpostavke da je letak dobiven od mene. Budući da sam se stalno kretao u društvu naprednih studenata postao sam im politički sumljiv. Tražili su samo dokaz da je letak od mene dobiven. Izvršili su detaljan pretres stana, ali letke nisu našli. Našli su samo pola teksta pisma Leopolda Šipsa, onog dijela koji se odnosio samo na privatne stvari jer sam onaj dio u kome se govorilo o letcima iscjepao, odnosno bacio.

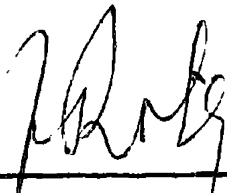
Prethodnog dana uveče stavio sam u ladicu stola organizacioni materijal uvezan u knjigu koja je nosila naslov "Narodna čitanka za osnovne škole". Kudio sam sebe zbog tolike neopreznosti jer sam pretpostavljao da će im ta knjiga pasti u oči. Međutim, na moju sreću, vidjeli su knjigu, ali na nju nisu obratili pažnju jer ih je naslov odvratio da je prelistavaju.

Nakon izvršenog pretresa povelili su me sa sobom. Ponijeli su sa sobom i onu preostalu polovinu pisma Leopolda Šipsa. Slijedila su saslušanja. Stalno sam im tvrdio da je to lično pismo, da je preostala polovina slučajno istrgnuta i da je i taj dio sadržaja bio lične prirode.

Bio sam u zatvoru Uprave policije u Džinića kući. Nakon 14 dana prebacili su me u Crnu kuću.

(Prekid)

17. april 1975. godine
Banja Luka

(Ing Josip Rolih)

(Nastavak II.-)

Moja je sestra također uhapšena. Oboje smo bili zatvoreni u policijskom zatvoru. Budući da je bila slabije fizičke konstitucije i prilično nježna, a znajući kako bi mogla policija postupati, bojao sam se za nju. Zbog toga sam joj poručio da kaže kako je našla letak u jednoj mojoj knjizi. Pošto su ćelije bile blizu glasno sam to rekao na francuskom jeziku tako da me je mogla čuti. Razumjela me je i tako postupila. Na isledjenju sam priznao da je pomenu- ti letak bio u mojoj knjizi i da sam primjetio da mi je nes- tao. Tako su naši iskazi bili podudarni. Istražni sudija u Ok- ružnom sudu nije imao dovoljno elemenata da je krivično goni i tako je sestra iz zatvora puštena na slobodu.

Sestra je odležala u zatvoru oko 15 dana, a tada je imala oko 15 godina. Izbačena je iz svih gimnazija u Jugoslaviji za sva vremena. Ljubica i Brana izbačene su iz Realne gimnazije u Banjoj Luci na godinu dana s pravom pola- ganja razrednog ispita u drugim gimnazijama.

U ćeliji istražnog zatvora policije u Banjoj Luci gdje su me smjestili upoznao sam nekog Kralj Ivana (za ime nisam siguran u potpunosti), seljaka iz Ivanjske, oca Mi- je Kralja, jednog od saučesnika atentata na kralja Aleksandra u Marseju. Izgleda da otac nije imao nikakve izravne veze sa političkom djelatnošću svoga sina. Nešto prije atentata njegov je sin dolazio u Ivanjsku. Policija je nastojala da utvrdi zbog čega je dolazio i s kim je održavao veze.

Stvarno me je iznenadilo kad su isledni orga- ni pokušali da uspostave neku vezu između mene i tog ustaš- kog atentatora jer su me i o tome ispitivali. Međutim, ubrzo su mogli utvrditi da takva veza ne postoji jer nisam išao u Ivanjsku, a niti sam se sa bilo kojim Kraljem iz Ivanjske poznavao. Međutim, zbog letka ostao sam im i nadalje jako sumnjiv što je bilo očito iz odnosa prema meni.

Nakon jedno 14-15 dana prebačen sam u sudski istražni zatvor u Crnu kuću. Uveli su me u jednu prizemnu će- liju. Budući da sam u ovom zatvoru bio novi zatvorenik nisam mogao praviti komparacije, ali su mi ostali zatvorenici rekli

A. H. V. Doc. krajine B. Luka

ABK 209-MG-14/137

da su u zatvorskom dvorištu pojačane straže i da je takvo stanje od mog dolaska. Pretpostavljali su da je to zbog mene. Nisu mi poznati razlozi zbog ovakvog postupka jer sam dokazao da u kolo atentatora nisam upleten ni na koji način. Sve je to bilo zaista neshvatljivo.

Od zatvorenika u ćeliji posebno pamtim jednog falsifikatora i hajduka Konopku. Konopka i taj falsifikator volili su da pričaju mnogo o svom životu. Bila je to, mislim, jedna iskonska težnja u čovjeku da se nekom povjere da bi se na neki način psihički rasteretili. Obojica su ostali u zatvoru i nakon mog puštanja na slobodu. Falsifikator je osuđen na 12 godina, a Konopka na 20 godina tamnice.

Falsifikator je ranije bio oficir u austrougarskoj vojsci. Po nacionalnosti bio je Poljak. U toku borbi na italijanskom frontu teško je ranjen. Kao teškog ranjenika bez svijesti unijeli su ga u kompoziciju. Umjesto u Poljsku, dovezen je u Travnik gdje su ga smjestili u Bolnicu. U bolnici je dočekao kraj rata i uspostavljanje države SHS. Pošto je njegovo zdravstveno stanje bilo takvo da se očekivala skora smrt, kao "neizlečivog" izbacili su van na snijeg da što prije umre. Došao je k svijesti i kada je primjetio da tuda prolaze neki radnici počeo ih je iznemoglim glasom dozivati. Neki su počeli bježati. Dozvao ih je i zamolio ih na poljskom jeziku da ga spasu, a da će im on za uzvrat dati za to novac. Jedan od tih radnika odnio ga je svojoj kući i liječio. Kad se malo pridigao, odnosno toliko oporavio da se mogao kretati, ranik je tražio novac jer ga je duže vremena uzdržavao i liječio na uštrb porodice. Tada je počeo da falsifikuje novac. Bio je vrsni majstor u duborezu. Izradio je kliše i počeo da izradjuje novčanice od, koliko se sjećam njegove ispovjesti, 4.000 kruna.

Kasnije se bavio izradom duboreza. Radio je duboreze i za pravoslavnu sabornu crkvu u Banjoj Luci. Radio je duboreze i za Špiru Bocarića. Njegovo izvanredno majstorstvo mogao sam i ja konstatovati kada je od manjih komada drveta izradjivao skulpture čovjeka sa tipičnim karakteristikama lika da se čovjek mogao prepoznati.

Pošto mu oni za koje je radio nisu platili ili

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209- MG - IV / 1137

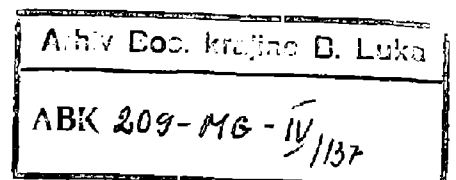
su mu dali simboličnu svotu, ponovo je počeo da se bavi falsifikatima. Nakon proizvedenih četiri do pet komada hiljadarki njega su uhvatili i strpali u zatvor. Medjutim, nisu ga odmah osudili jer je za upravnika zatvora radio veliki duborez na temu "Povlačenje srpske vojske preko Albanije". I u zatvoru su ga iskorišćavali, prije svega njegov izraziti umjetnički talenat. Bio je izgubljen kao čovjek, čemu je doprinosila njegova bolest. Bilo mi ga je žao.

Poslije mog izlaska iz zatvora, kada su iskoristili njegove sposobnosti koliko su pojedinci iz redova uprave zatvora mogli, osudili su ga na 12 godina. U zatvoru je i umro jer je njegovo zdravlje bilo narušeno.

Hajduk Konopka bio je čovjek drugog kova. Volio je da igra šah. Od kruha je napravio šah i mi smo u igranju šaha provodili vrijeme. Mnogo mi je pričao o svom životu, istoriji svog odmetništva. Bio je rodom iz Prnjavora ili iz okoline. Imao je ^{njegov otac} čak devetoro djece. Da bi izdržavao porodicu zaposlio se u Pivovari. Tamo je jednom ukradio 300 dinara. Prognali su ga u selo i zabranili da se kreće van područja sela. Pošto nije mogao da izdržava brojnu porodicu jer je imao samo jedno manje parče zemlje, otišao je u žandarmerijsku stanicu i upitao komandira da li se može zaposliti u nekom drugom selu. Unatoč objašnjenja da mu je porodica gladna nisu pokazali razumjevanje, a zima je već bila na pragu. Pošto nije imao ~~odjeću~~ obuće, u nekoj prodavnici u Prnjavoru ukradio je cipele. Pošto su ga otkrili, a odgovarao je već ranije za sličan delikt, Konopka se odmetnuo u šumu. Tako je postao hajduk. Žandarmerija ga je počela proganjati.

Djelovao je na području srezova Srbac, Prnjavor, Kotor Varoš, Kotor Varoš, Banja Luka i Teslić. Njegovo se ime pročulo. Premda je bio strah i trepet, bio je popularan u narodu. O njemu su počele da kruže legende. Imao je i svoje jatake, ali je djelovao sam. Nikoga nije ubio, ali su neki ubijali pod njegovim imenom.

Obični seljaci nisu ga se plašili jer je kao veoma društven čovjek bio uvijek spreman da pomaže siromasima. Hranu koju je uzimao od bogatih seljaka za vrijeme sla-

va i drugih vjerskih svetkovina dijeliâ je siromašnim. Pričao mi je za jedan slučaj kako je sa jedne bogate vjerske svetkovine odnio hranu jednom iznemoglom starcu i starici koji su živjeli sami u teškim materijalnim uslovima.

Jednom je presreo i sudiju Džumrukčića, što je on za vrijeme sudjenja Konopki pričao svojim kolegama pravnicima, i tražio od njega novac. Kad je dobio novčanik i vidio da u njemu ima 600 dinara, uzeo je 300 dinara, a novčanik sa preostalim novcima vratio je vlasniku.

Narod je za Konopku pričao da posjeduje neku nadnaravnu moć jer se uspjevao izvući iz raznih zasjeda i drugih klopki, gdje bi drugi pali kao žrtve hajke. Pričali su o njemu čak da može i kao duh da isčezne. Sve su to bile priče, ali je bila činjenica da se vješto i na inteligentan način izvuče. Zahvaljujući svojoj inteligenciji uvijek je iznalazio najadekvatnija rješenja. Narod je govorio, a o tome mi je i lično pričao, da čak i najljući seoski psi na njega nisu napadali. Šta više, bili su krotki prema njemu, prilazili su i umiljavali se. Znao je da vješto oponaša ptičji pjev različitih ptica.

Jednom mi je pričao kako je došlo do fame o njemu da isčezava kao duh. Žandarmerijska patrola od dva žandarma primjetila ga je i prepoznala. Budući da su se plašili da do dolaska pojačanja podju u potjeru za njim jer je bio naoružan, imao je vremena da pobjegne do šume. Znao je da će poći po njegovim tragovima u snijegu. Došao je do jednog drveta i po istim stopama vratio se unatraske do prtine. Tu je oko cipela svezao prnje i prtinom produžio put. Krećući se po tragu hajka je došla do stabla gdje je trag isčezavao. Zbog već stvorene legende i ovog osvedočenja i žandarmi su se uplašili. Pripucali su na razne strane. Ovaj je slučaj odjeknuo i stvaralo se uvjerenje da može nestati kao duh.

Bogati su ga se posebno plašili. Zaključavali su se uveče u kućama. Međutim, kadgod je uveče dolazio i rekao da je on uvijek su otvarali vrata.

Uхватила ga je žandarmerija negdje kod Prnjavora. Četa žandarma ga je opkolila, a govorilo se čak i puk. Bio je ranjen. Opkoljen u jednoj udolini, on se predao.

Dok se nalazio u zatvoru u Prnjavoru, zatvor je bio prosto preplavljen velikom količinom hrane donesene iz sela: mliječni proizvodi raznih vrsta, špek i suho meso, pogače, kolači itd. Posjete žena iz sela sa poklonima Konopki u zatvor dokaz su da je u narodu bio popularan, da ga nisu smatrali banditom, već svojevrsnim zaštitnikom. Takav stav prema njemu bio je uslovljen ponašanjem i odnosom prema ljudima. Sve u svemu, bio je vanprosječna ličnost.

Nakon jedno mjesec dana zatvorskog života u Crnoj kući izveli su me iz ćelije i svezali ruke. Jedan zatvorski stražar sproveo me je do Okružnog suda. Mislim da se prezivao Zec. Upozorio me je da je dobio ovlašćenje da puca ukoliko bih pokušao bježati. Doveden sam pred istražnog sudiju nadležnog za podizanje optužnice. Pročitao mi je da se ~~optužujem~~ ~~na osnovu~~ ~~paragrafa~~ po paragrafu jedan Zakona o zaštiti države. Upitao sam ga kakvu kaznu predviđa ovaj paragraf?

- "Smrtnu kaznu ili doživotnu robiju!", dobio sam odgovor.

- "Može li nešto manje?", bilo je moje naredno pitanje.

- "I ja se nadam da će biti manje."

Isledjivao me oko jedan sat. Opet su me svezali i stražar me vratio u Crnu kuću, mislim ćeliju broj tri.

Par dana nakon ovoga pozvali su me da izadjem na razgovor sa svojim advokatom. Sasvim sam bio iznenadjen jer sam znao da otac nema sredstava za plaćanje advokata. Uveli su me u jednu prostoriju gdje me je već čekao advokat ČONDRIĆ, za koga sam od ranije znao da je jedan od vođa opozicije, svojedobno Radičevac, a u to vrijeme Mačekovac sa karakteristikama izrazitog nacionaliste.

Kasnije sam doznao da ga je za mog advokata angažovala partijska organizacija u Banjoj Luci. Prikupljeni novac za plaćanje advokata donesen je mom ocu Franji. Advokat Čondrić ustanovio je da ne postoje pravne osnove za optužnicu. Uložio je žalbu. Nakon jedno desetak dana pušten sam na slobodu sa obrazloženjem: "radi pomanjkanja dokaza". Bio sam opet slobodan nakon dva i po mjeseca zatvora, računajući i policijski zatvor i Crnu kuću.

Moj je otac Franjo bio plašljiv čovjek, naročito u stvarima koje se odnose na politiku. Isprva mu nije bilo

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-IV/137

po volji što se uopšte bavim politikom. Unatoč njegove suzdržljivosti, kasnije je osjetio da je moja aktivnost bila vezana za ono što je naprednije i bolje, a da u toj aktivnosti nisam sam. Osjetio sam da mu je bilo osobito drago kad je vidio pažnju, podršku i pomoć mojih drugova našoj porodici dok sam se nalazio u zatvoru. Za njega je to bila zaista velika stvar, posebno moralna podrška i novčana pomoć porodici. Njegov strah bio je vezan za moguće posledice po mene, a mogu nastati iz moje političke aktivnosti.

Odmah po izlasku iz zatvora nastavio sam sa radom u KAB-u. Drugove sam informisao o svom držanju. Nisu imali nikakve primjedbe na ponašanje.

Primjetio sam da je nabavljen namještaj za klupske prostorije, ali nisam pitao kako je nabavljen. Izradili smo plan za održavanje ciklusa predavanja. Prva predavanja održana su u amfiteatru Higijenskog zavoda. Povoljnost ovih prostorija bila je u tome što je tu bio projektor tako da su se predavanja mogla ilustrirati fotosima i projekcijama. To se slušaocima neobično svidjalo jer je to bila novost u predavačkim aktivnostima. Tu smo održali jedno desetak predavanja, a potom smo se preselili u prostorije KAB-a u zgradi današnjeg Narodnog pozorišta, tada Doma kulture.

Za posjete plaćala se ulaznica od, mislim, dva dinara da bi se pokrili troškovi. Neke koji nisu imali novaca, posebno radnike, puštali smo besplatno.

Predavanja su bila sve posjećenija. Glavnu ulogu u angažovanju predavača imao je Nikica Pavlić, a dobrim dijelom i ostali drugovi. Planski smo pristupili radu i afirmaciji KAB-a. Startovali smo sa prirodoznanstvenim predavanjima. Tu je osobite zasluge imao dr Vaso Butozan i u pogledu podrške i u pogledu vlastitog učešća kao predavač. Na njega smo se uvijek mogli osloniti. Angažovali smo predavače iz Beograda i Zagreba, pretežno na bazi ličnih kontakata.

Sjednice odbora KAB-a održavali smo u vlastitim prostorijama na ~~pravom~~ spratu Doma kulture, odnosno današnjeg Narodnog pozorišta. Na sjednicama utvrđivali smo dnevni red, ali smo često planirali dnevne redove i za naredne sastanke. Najaktivniji u radu bio je Nikica Pavlić, ali je veoma konstruktivan u radu i diskusijama bio i Miloš Popović. Dosta

Arhiv Doc. krajine B. Luka

ABK 209-MG-14/137

su bili aktivni i drugi. Medju ovima spomenuo bih Bogdana Jerkovića, Milorada Gajića, Ivicu i Josipa Mažara, svu trojicu braće Kovačević, Vladetu Vasića i druge.

Negdje krajem 1934. ili početkom 1935. godine pozvao nas je, mene i Radu Ličinu, da se nadjemo. Našli smo se i u šetnji pošli prema Paprikovou. Usput nam je Osman Karabegović, koji nas je i pozvao da se nadjemo, izložio političku situaciju i rekao da nas troje treba da sačinjavamo jednu partijsku ćeliju. Prenio nam je i neke konkretne zadatke, kojih se trenutno ne bih mogao sjetiti. Imali smo svega par sastanaka jer se ćelija rasturila jer je Osman bio uhapšen, a ja sam morao ići u Zagreb na polaganje ispita. Nije mi poznato s kim se Rade Ličina tada povezo.

Kad je Osman Karabegović bio uhapšen organizirali smo demonstracije. Članovi "Pelagića" i mi iz KAB-a okupili smo se ispred ulice koja vodi prema željezničkoj stanici, ispred današnjeg restorana "Kozara", i zajedno krenuli prema Kastelovom ćošku. Prišli su i drugi građani. Sjećam se samo nekih protesnih parola: "Pustite našu djecu" (uzvikivale su žene), "Dole tiranija!", "Dole mučitelji!" itsl.

Izgleda da je za pripreme demonstracija policija bila već upozorena jer su se tu obrzo našli policajci i agenti. Došlo je do sukoba. Neki su bili povredjeni, ali lakše. Naoružani policajci su nas rasturili. O ovim demonstracijama ubrzo se čulo po cijelom gradu. Otišao sam kući.

Sutradan je trebalo da odem u policiju. Poziv je došao nekoliko dana prije da se javim u 8 časova izjutra. Budući da je predsjednik bio u Zagrebu, a Duško Ličina je često odsustvovao, kao potpredsjednik trebalo je da idem ja. Znao sam da moram ići premda mi stvarni razlozi poziva nisu bili poznati.

Medjutim, toga dana u rano jutro, negdje oko 6 časova izjutra, došao je po mene policajac da me vodi u Upravu policije. Policajcu sam rekao da znam za poziv i da ću doći u 8 sati kako je naznačeno da dodjem. Medjutim, policajac mi je naredio da odmah s njim odjem. Ovo rano dolaženje nisam uspio da objasnim. Zbog čega me zovu dva sata ranije od termina utvrdjenog u pozivu? Poziv sam dobio kao potpredsjednik KAB-a. Usput sam razmišljao da li me pozivaju kao pojedinca

Arhiv Doc. krajine B. Luka

ABK 209-MG-14/137

ili kao člana uprave KAB-a, kluba koji je od samog početka postao trn u oku režimu.

Čim sam bio priveden kod dežurnog policijskog službenika odmah mi je rekao: "Skidaj kajiš!". Policajcu je dao nalog da mi iz cipela izvadi pertle i da me odvede u zatvor. Potpuno iznenađen, upitao sam: "Na osnovu čega me hapsite! Da to nije zabuna?".

"Ti si juče u demonstracijama našeg policajca nogom udario u trbuh!", bio je odgovor.

"To je laž! Nikoga nogom nisam udario u trbuh." Govorio sam istinu jer nogom nikoga nisam udario u trbuh. Možda je neko to učinio, ali to nisam bio ja.

"Kako se usudjuješ da vlasti kažeš da laže?!", drsko je reagirao policijski službenik na moje riječi.

"Pokažite mi toga koga sam nogom udario!".

Tada se pojavio neki policajac i rekao da sam baš njega udario.

"To je opet laž!", rekao sam policajcu u lice. Na te moje riječi istupila su druga dvojica policajaca i rekla da su vidjela kako sam nogom udario njihovog kolegu. Shvatio sam da moja odbrana nema nikakvog smisla. Našli su lažne svjedoke u čije će se svjedočenje svaki buržoaski sud pouzdati. Vidio sam da su čvrsto odlučili da me strpaju u zatvor. Hladno sam im rekao: "Evo vam kaiš, izvadite mi pertle i vodite me, kad baš hoćete, u zatvor!".

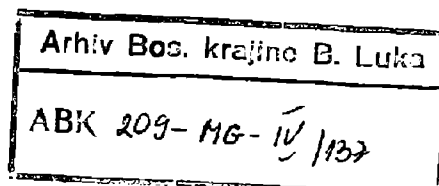
Odveli su me u ćeliju policijskog zatvora u kući Džinića. Bila je to ista ćelija u kojoj sam i ranije ležao. U ćeliji su već bili Zdravko Kovačević i tipograf Lipovac.

Nakon jednog dana odveli su nas u Okružni sud, gdje je već pripremljena optužnica "protiv Rolih Josipa i drugova radi ometanja javnog reda i mira i radi zlostavljanja državnih službenika". Međutim, do sudjenja nije došlo jer je kraljica Marija rodila sina pa smo među inima i mi bili amnestirani.-

28. maj 1975. godine

Banja Luka

(Rolih ing / Josip)

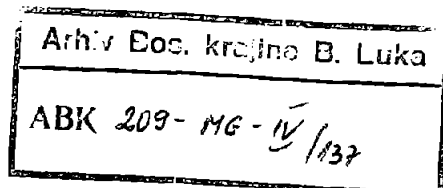

(N a s t a v a k III.)

Na sjednicama Upravnog odbora KAB-a stalno smo analizirali naš cjelokupni rad na polju predavačke aktivnosti. Pošto su naša predavanja bila veoma uspješna i u pogledu kvaliteta i po broju posjetilaca, dogovarali smo se kako da naš rad učinimo još masovnijim i sadržinski bogatijim. Ilustracije radi, u periodu od svega šest mjeseci organizirali smo 16 redovnih i 12 vanrednih predavanja uz angažovanje kvalitetnih predavača iz Banje Luke i naših velikih kulturnih centara. Za organizovanje predavanja nedeljom prije podne dobivali smo salu kino "Palasa" besplatno, ali smo za to plaćali korišćenje dvorane u Narodnom pozorištu, za predavanja koja su se ~~korišćena~~ održavala u popodnevnim časovima, po 100 dinara. Zbog toga smo se dogovorili da pokrenemo akciju za kulturnu saradnju sa kulturnim društvima i organizacijama koje se bave predavačkom aktivnošću.

Upriličili smo jedan sastanak, mislim početkom 1935. godine, koji je održan u današnjoj ulici Sime Šolaje, u zgradi između Doma kulture i preduzeća "Lesnina", gdje je sada poslovni prostor preduzeća "Duvan" (kroz haustor zgrade prolazi se do pekare u dvorištu). Ispred KAB-a na ovaj sastanak smo otišli: Pipo Pavlič, jedan od braće Kovačević, ja i Rade Ličina (za Radu Ličinu nisam sasvim siguran). Ispred "Zmijanja" ili "Razvitka" prisustvovao je dr Sveto Moljević, a ispred Društva agronoma ing Milan Janković. Bili su tu predstavnici gotovo svih građanskih prosvjetnih i kulturnih društava. Domaćin skupa, koliko se sjećam, bio je proto Mirko Macura, ali ne znam u kom svojstvu i koga je predstavljao. U uvodnoj riječi pop Macura dao je pohvalnu ocjenu za rad KAB-a ističući da su se akademičari istakli kao dobri organizatori predavačke aktivnosti, da su predavanja kvalitetna i da su masovno posjećena. Napravio je i usporedbu predavanja KAB-a sa malom posjetom predavanjima ostalih društava. Postavio je i pitanje kako smo uspjeli da na našim predavanjima imamo mnogo posjetilaca.

Mi smo mu odgovorili da je uzrok u izboru tema,

da su odabrane one koje interesiraju građane, da su sve to aktuelne teme iz prirodnih i društvenih nauka koje zadovoljavaju živ interes građana za objašnjenjem aktuelnih problema u savremenom svijetu.

Razvila se diskusija, ali se osjećala surevnjivost prisutnih predstavnika građanskih društava, njihova težnja da se aktivnost Kluba akademičara ograniči ili sputa i prikaže kao rezultat akcije nekolicine studenata. Advokat Moljević je predložio da se mi brinemo oko organizacije predavanja, a da bi oni odredili teme. Za mamac je predložio da sav prihod od predavanja ide u korist KAB-a.

Razumije se da na to nismo mogli pristati. Konačno, pretpostavljali smo da će njihovo nastojanje biti usmjereno da se sputa djelatnost KAB-a i da se skrene s puta kojim je u svojoj aktivnosti pošao. I u diskusiji i u prijedlogu advokata Moljevića uočili smo tendencioznost, koja je ipak bila providna. Naime, kroz njihovo "odredjivanje tema" željeli su da skrenu pravao predavačke aktivnosti u vode koje odgovaraju buržoaskoj ideologiji i političkim interesima. Što se tiče prijedloga da "novčani prihod predavanja ide u korist KAB-a" ističem da naš interes nije bio novčani efekat, takav nije bio ni prilikom osnivanja, a ni u toku cjelokupnog rada. Stalno smo se borili sa novčanim teškoćama, ali je naš osnovni i glavni cilj bio progresivno političko djelovanje.

Imajući sve ovo u vidu, odgovorio sam na prijedlog Moljevića da smo voljni da predavanja organiziramo pod zajedničkim imenom, da sva društva budu zajednički organizatori u smislu isticanja svih na plakatama, ali da mi u KAB-u izabiremo teme jer bolje poznajemo mladu generaciju i njen interes, a omladina je najmasovniji posjetilac predavanja.

Željeli smo da ostvarimo koordinaciju i saradnju, da na polju kulturnog i prosvjetnog rada sinhroniziramo aktivnost, ali da to ne ide na uštrb interesa KAB-a. Željeli smo da na ovom polju i dalje budemo subjekt društvenog rada, a ne da se utopimo u ambijente i sadržaje malograđanske klime i da budemo sredstvo u rukama onih koji su buržoasku

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-146-IV/137

ideologiju ostvarivali u okvirima svojih društava. Nastojali smo da razvijemo prosvjetno kulturnu akciju na širem području kroz zajedničko organizovano djelovanje u gradu i selu, ali da drugi ne uživaju plodove našeg rada i ne ograničavaju slobodu našeg kulturnog djelovanja.

Oni na naše prijedloge nisu pristali, na ono što je u razgovorima bilo najvažnije. Razišli smo se a da nismo donijeli sporazum izuzev nekih utanačenja oko programa saradnje. O ovome su pisale i "Vrbaske novine" početkom maja 1935. godine. Pretpostavljam da je pod pseudonimom "Akademičar" pisao Nikica Pavlić.

Putem društva "Prijatelji prirode", u koje smo se masovno učlanjivali i osvojili rukovođeće pozicije, organizirali smo izlete koji su osim sportskog i zabavnog imali i kulturni karakter. Formirali smo čitalačke grupe, čitali pjesme, razgovarali o savremenim pitanjima, informisali o političkim događajima i kolektivno pjevali revolucionarne pjesme. Na dogovorenom mjestu smo se ~~mjesnu~~ nedeljom okupili i krenuli na izlet na Starčevicu, u Trapiste, na Šibove, u Suturliju, na mjesta podesna za izlet. Društvo "Prijatelji prirode" bilo je legalan oblik našeg političkog djelovanja. Sjećam se kako postavljali stražare i pjevali revolucionarne pjesme: "Bilećanku", "Mitrovčanku", "Crven je Istok i Zapad", "Internacionalu", ruske i druge pjesme.

Pošto nismo uspjeli da ostvarimo zajednički sporazum o kulturno prosvjetnom radu sa građanskim društvima i organizacijama na već spomenutom sastanku, išli smo na dogovore sa pojedinim organizacijama. Tako smo sa Društvom agronoma organizirali akciju u Čardačanima. Znam da je sa nama bio i ing Milan Janković i još neki agronomi, a među njima i ing Dušan Kandić. Bilo nas je oko 20. Tamo smo jednom seljaku izgradili silo-jamu i podučavali ga u primjeni agrotehničkih mjera, a posebno kako da hrani stoku u toku zimskih dana. Znam pouzdano da je drug Dujo Ivezić dao dasku i cement, ali se ne sjećam ko je obezbjedio prevoz.

U Čardačanima bili smo oko pet do šest dana. Kolektivno smo u jednom kazanu pripremali hranu, a spavali u

Arhiv Eoc. krajin E. Luka

ABK 209-MG-11/137

nekoj šupi. Ponijeli smo i šator. Bili su topli letnji dani i spavanje je bilo ugodno. Cijeli taj boravak u Čardačanima ostao nam je u nezaboravnoj uspomeni.

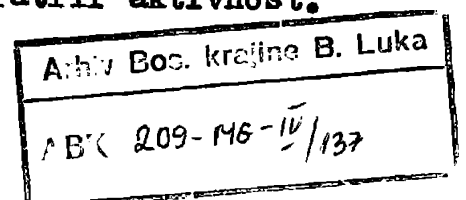
Uveče smo organizirali diskusije o raznim temama, aktuelnim u tematici i vremenu. Međutim, bile su to skoro uvijek političke teme. Obično nam je oponirao ing Dušan Kandić koji je uvijek nastojao da ublaži oštricu i našeg pristupa aktuelnim pitanjima i naše politički revolucionarne zaključke. Svi smo stekli utisak da se plašio da sve to ne dobije "crvenu boju" u političkom smislu.

Tri smo druga oslobodili od fizičkog posla; oni su dobili "delikatniji" zadatak da krenu po selima i tamo sa seljacima (posebno omladinom) organiziraju političke razgovore. Jedan od njih bio je Bogdan Jerković, koji je dobro poznavao i kraj i ljude. Koliko se sjećam, s njim su bili Nikica Pavlić i Milorad Gajić. Mislim da je bio odredjen Milorad Gajić jer su njega poznavali kao trgovačkog sina, kao što su Bogdana Jerovića poznavali kao sina pravoslavnog paroha. Grupa je otišla na ove razgovore. Koliko sam kasnije čuo, jer se o ostvarenim političkim akcijama iz razloga konspiratovnosti nije javno govorilo, oni su tamo osnovali neke grupe aktivista sa kojima su kasnije održavali vezu. Pretpostavljam da su ih organizirali kao skojevske ćelije ili kao političke grupe aktivista.

Tako sam iz Čardačana, u ljeto 1935. godine, ponio lijepe uspomene. Bilo je to u vrijeme kada je partijska organizacija u Banjoj Luci, u ovom slučaju posredstvom KAB-a, sprovela akciju političkog rada na selu. U tom je znaku bilo i izlaženje lista "Narodna pravda".

U zimu 1935/36. godine predavanja KAB-a bila su masovno posjećivana. Policija je stavila "numerus clausus", dala do znanja Upravi kluba da treba ograničiti broj slušalaca na predavanjima. Upravnim organima smetala je popularnost i masovnost, a ne nešto drugo. Nije to bila "briga da ne bude gužve", već nastojanje da se ograniči uticaj koji KAB vrši.

Policijski organi budno su pratili aktivnost.

Predstavnik policije tražio je da se prethodno upozna sa tekstom predavanja. Budući da su svi predavači izlagali "ex cathedra", predstavnik je tražio da vidi teze. Tek se nakon toga predavanje moglo održati. Predavači su imali slobodu da na osnovu teza materiju izlože na svoj način. Morali smo voditi računa da predavanja budu takva da ne daju povod za zabranu rada KAB-a, što bi policijski organi, a i buržoaska ćaršija, rado dočekali.

Zbog ovoga i pominjem predavanje Kus Nikolajeva. Izgleda da je bio malo pijan. Odjednom je u toku predavanja prešao na ono što nije smio. Naime, počeo je da govori u smislu kako "mi marksisti, mi komunisti" slijedimo čovjekoljublje Krista, oživotvoramo drevna načela prvobitnog kršćanstva, povezujući na taj način religiju sa komunizmom. Na to pominjanje marksizma i komunizma prisutni radnici su aplaudirali. Na to je Nikica Pavlić reagirao naglašavajući da je to samo lično mišljenje predavača. Da bi ublažio efekte, koje bi prisutni predstavnik policije u svom izvještaju prenio Upravi policije sa svojim ocjenama, što bi moglo usloviti zabranu rada Kluba akademičara, Nikica Pavlić je rekao kako osim komunizma ima i drugih naprednih htijenja. Atmosfera se malo smirila i tumačenja Nikolajeva nisu se mogla pripisati organizatoru.

Milim da Kus-Nikolajev nije imao namjeru da provokatorski nastupi, već je bio pijan, a u izlaganju nepromišljen. Koliko mi je poznato, Safet-Fric Filipović i Asim Alihodžić od ranije su se poznavali sa Kus Nikolajevim. Odmah po dolasku s njima je bio u društvu.

U proljeće 1936. godine pozvan sam u vojsku. Posebno bih želio napomenuti da smo odjednom, nas oko desetak naprednih studenata, uglavnom komunisti, pozvani na odsluženje kadrovske roka. Osim toga, rastureni smo po pukovima i niko od nas nije pozvan u škole za rezervne oficire iako smo za to imali sve uslove, izuzev političkih. Nas su iz političkih razloga i bacili u pukove i rasturili širom Jugoslavije.

Sjećam se da su osim mene bili pozvani: Tone Filanović, Vjeko Bakulić, jedan od Maglajlića i drugi. Okupili

A. H. B. Boc. krajno B. Luka

ABK 209-MG - IV / 137

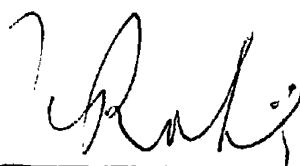
su nas na Banjalučkom polju, u krugu kasarne gdje se ukrca-
valo u voz. Narednik koji je sprovodio grupu vojnika u kojoj
sam bio i ja rekao mi je: "E, ti ćeš sjesti kraj mene!".

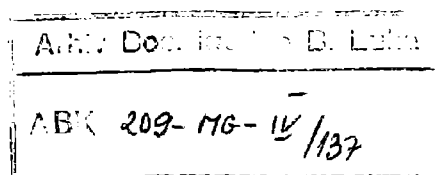
Sa svojom sam grupom došao u Pirot, mislim u Tre-
ći puk. Sutradan izjutra postrojili su nas u krugu kasarne i
počeli raspoređivati po četama. Svi su bili prozvani i bili
raspoređeni. Moje ime iz spiskova nisu pročitali. Sve su voj-
nike odveli u prostorije četa gdje su raspoređeni. Mene su
ostavili da i dalje u krugu čekam. Sjeo sam na svoj vojnički
sanduk. Koga sam god od oficira i podoficira pitao za svoj
raspored svi su ili slijekali ramenima ili odgovarali da ću
biti već raspoređen. Ni hranu mi nisu dali. Jeo sam suhu gra-
nu koju sam od kuće ponio.

Tek su me uveče uputili u četetu. Sutradan me ka-
petan, komandir moje čete pozvao i rekao: "Ti si u civilu
bio komunista. Sad si u vojsci. Mene se ne tiče šta si radio
u civilu, ali si ovdje vojnik i moraš da radiš ono što ti se
naredi." Stekao sam utisak da je kapetan dobar čovjek. Bilo
mi je jasno da je moje jučerašnje zadržavanje u vojničkom
krugu bilo prouzrokovano nedoumicom u koju će me četetu smjes-
titi, a možda i nastojanjem nekih komandira da me u svoju
četetu ne prime.

Nakon isteka redovne regrutske obuke komandir
me je postavio za "četnog četu" jer u četetu nije bilo vojni-
ka koji bi iole bili pismeni, izuzev mene. Kao pisar u četetu
jednom mi se pružila prilika da dodjem do pukovske matične
knjige vojnika. Tamo sam našao i svoje ime, gdje sam u pri-
mjedbi pročitao: "Prema izvještaju Vrbaske divizijske oblas-
ti i prema izvještaju policije iz Rakeke, kao komunista gubi
pravo na ma koji čin u vojsci." Štvarno, nikakve veze sa mjes-
tom Rakeke u Sloveniji nisam imao. Konačno, tada sam prvi put
i čuo za to mjesto.

5. jun 1975. godine
Banja Luka

_____
(Ing Josip Rolih)

(N a s t a v a k I V .)

Jednom mi je komandir čete u jednom razgovoru otvoreno priznao kako je došlo do otezanja mog rasporedjivanja u četetu po dolasku u vojsku : komandiri četa odbijali su da me kao komunistu prime u svoju četetu. Kada već drugi nisu htjeli, on me je primio.

U nekim drugim četama i jedinicama pronašao sam vojsnike s kojima sam mogao da otvoreno govorim o svemu. Jedan od njih bio je Buljan, čijeg se imena ne sjećam, ali znam da je bio student iz Zagreba. U pojedinim vojnim radionicama bilo je dosta zanatlija s kojima se moglo otvoreno razgovarati o svemu, pa i političkim pitanjima.

Postupci prema vojnicima bili su nehumani. Oni su se mogli i tući. U tome su prednjačili mnogi podoficiri, koji su se prosto izživljavali. Takav je bio slučaj i sa mojim četnim narednikom, koji u tome nije bio izuzetak. Jedan četni narednik ipak je prednjačio u tom sadizmu: skoro svakodnevno pozivao je po nekog vojnika u magacin, naredjivao mu da legne i tukao ga metalnom šipkom s kojom se čisti puška. Oficiri su za sve to znali, ali nisu reagirali. Pojedinci i među oficirima postupali su na sličan način. Takav je bio i potporučnik Života Karić, koji je također uživao u maltretiranju vojnika. Dobro se sjećam kako se jednom prilikom okomio i na mene u namjeri da i mene udari. Pošto sam bio obilježen kao komunist, želio je, valjda, da i po toj liniji iskali svoj bijes. Pošto smo bili udaljeni od drugih lica, rekao sam mu:

- "Gospodine, potporučniče, nas dvojica smo po nečemu jednaki."

Za trenutak je zastao. Začudjeno me je pogledao i upitao za razloge.

- "Ni vi ni ja, izgleda, ne bojimo se smrti. Ako me Vi udarite, ja bih Vas ubio!"

Potporučnik Života bio je iznenadjen mojim odgovorom jer tako nešto nije očekivao. Odmah je pozvao narednika: "Naredniče, odi odmah ovamo da čuješ nešto!"

- "Dede odmah reci ono što si malo prije rekao!"

- "Pa, eto, vidite, naoblačilo se! Moglo bi biti kiše!".

Potporučnik se smrkao. U njemu su se mješala osjećanja. Narednik je gledao začudjeno. Potporučnik je šutio. Dobro je znao da sam komunista i kod njega se pojavila patološka želja da me tuče, ali je ustuknuo jer je došao do osvedočenja da bih svoju namjeru ostvario.

Interesantno je da me niko do kraja mog služenja u vojsci nije udario. Možda je potporučnik Života o cijelom slučaju govorio svojim kolegama, a možda i nije. Osjećao sam da mu naši slučajni susreti, ipak, nisu ugodni.

Uživao sam autoritet među vojnicima ne svojom školskom spremom, već drugarskim odnosom. Imali su u mene puno povjerenje. Ako bih u svojoj četi od njih zahtjevao da nešto veliko za mene učine, oni bi to sigurno učinili. I moje prijedloge su prihvatili. Pomenuću samo jedan primjer.

Jedan podnarednik je strašno maltretirao vojnike, naročito kada je noću bio dežuran. Tada je uvijek budio vojnike i naredjivao da urade ovo ili ono. Jednog dana, znajući da će on biti dežuran, organizirao sam da niko ne ustaje iz kreveta kad on dodje u spavaonicu i naredi da se ustaje. Trebalo je da u tom slučaju najbliži šalteru ugasi svjetlo, a da drugi dreknu: "Držite ga! Pokrij ga dekom da mu pokažemo!". Tako je i bilo. Medjutim, na te povike on je pobjegao iz spavaonice jer je znao da će loše proći.

Podnarednik je doživio blamažu. Izgubio je autoritet i odmah bio premješten u neko drugo mjesto. Vjerovatno su i oficiri željeli da ode jer oko našeg slučaja nisu pravili veće pitanje. Mi smo se u svemu pravili naivni i rekli da uopšte nije ulazio u spavaonicu. Ovo je bio samo povod da se nezgodnog podnarednika i sama jedinica riješi.

U drugoj polovini 1937. godine vratio sam se iz vojske. U vojsci sam proveo punih 14 mjeseci, a da sam išao u školu rezervnih oficira služio bih samo 9 mjeseci.

Da bih što prije diplomirao, prihvatio sam se učenja. Bilo je ljeto i bilo mi je teško da počnem sa učenjem. Na to je dijelom uticao i veliki prekid u učenju nastao boravkom u vojsci. Počeo sam sa beletristikom i nakon jedno 15 dana čitanja prešao sam na svoje udžbenike. Radio sam in-

tenzivno tako da sam već u februaru 1938. godine diplomirao.

Vidio sam se sa drugovima. Bili su tu: Radomir Skakić, Rade Ličina, Vladeta Vasić, Zoran i Rode Kovačević i drugi.

Bakulić Vjeko vratio se iz vojske i dobio zaposlenje u CAZINU. Zbog svojih naprednih političkih ideja Vjeko je došao u sukob sa Pozdercom i bio premješten iz mjesta, bolje rečeno, bio je istjeran. Nakon toga dobio je mjesto u MODRIČU. Taj Pozderac bio je na dužnosti, kako mi je Vjeko rekao, sreskog načelnika.

Tone Filanović nastavio je kao i ja studije u Zagrebu i zajedno smo diplomirali. Pošto nismo mogli dobiti stalno zaposlenje, a bili smo svuda sumnjivi kao komunisti, nekako smo uspjeli da se kao honorarni službenici zaposlimo u Direkciji za izgradnju pruge. Radili smo u zgradi gdje je stanovao Boro Ilić, u zgradi Djevojačke škole iza Hotel "Bosne", kao tehnički crtači. Precrtavali smo neke planove tušem na paus-papiru. Tu smo radili nešto oko šest mjeseci. Drugih poslova, bar za nas, nije bilo.

Predali smo i molbu za stalno zaposlenje, odnosno molbu da možemo negdje stažirati kako bismo se kasnije u svojoj struci mogli zaposliti. Dobili smo odobrenje da možemo da idemo na staž u BELJE kao svršeni studenti i diplomirani agronomi. Koliko se sjećam, bilo je to najvjero- vatnije u septembru 1938. godine.

Sjećam se samo nekih detalja vezanih za demonstracije protiv okupacije Čehoslovačke. Demonstrantima se priključio i Čeh Cisarž, koji je držao drogeriju u Gospodskoj ulici, i da je među onima koji su bili povredjeni bio i on. Demonstracije je organizirala partijska organizacija. Koliko se sjećam, demonstranti su pripremljeni u grupama došli iz "Pelagića".

Otišao sam u Belje. Prije našeg dolaska, Tone Filanovića i mene, tamo je radio naš kolega sa studija Klajn Mihajlo. Oko godinu dana prije našeg dolaska on je organizirao opšti štrajk poljoprivrednih i drugih radnika na tom poljoprivrednom dobru. Štrajk je bio u vrijeme žetve i u njemu je učestovalo oko 3.000 radnika.

Poslije ovog štrajka Klajna su otpustili sa posla. Neko vrijeme izdržavali su ga radnici. Kasnije je dobio namještenje u Poljoprivrednom zavodu u Osijeku. Dobrovoljni prilozima za njegovo izdržavanje ukazuje da su ga radnici zaista cjenili kao čovjeka.

Dok smo se nalazili u Bjelju na stažiranju prikupljali smo dokumente da bismo mogli podnijeti molbu za prijem u službu. Ubrzo smo sve nabavili osim policijskog uverenja o vladanju. Uprava banovine molbe nije primala prije nego što se kompletiraju sa svim priložima. Premda smo podnijeli molbu za ovo uvjerenje odugovlačilo se sa izdavanjem. Preko advokata Kostića, koji je bio poslanik i režimski čovjek, pokušali smo da interвениšemo. Pošto smo s njim uhvatili vezu, otišao sam kod njega i zamolio da urgira. On je obećao da će za garantirati za mene i Filanovića da nam se daju tražena uvjerenja, samo pod uslovom ako mu obećamo da u periodu od godine dana nećemo napraviti ništa što je zakonski kažnjivo. Dali smo obećanje da nećemo napraviti nikakav izgred.

Tone Filanović i ja ostali smo u "Belju" do ljeta 1939. godine. Obojica smo nastojali da organizaciono povežemo sve stažiste i stručnjake sa devet pustara. Jedno dva do tri puta smo se sastali, ali ti sastanci nisu bili političke prirode. Željeli smo da se sa svima upoznamo i da postoje određeni oblici našeg povezivanja.

U septembru 1939. godine dobio sam stalno namještenje u Državnom poljoprivrednom dobru u MODRIČI, a Tone Filanović za sreskog agronoma u Prijedoru.

Na poljoprivrednom dobru zatekao sam Vjeko Bakulića. Susret je bio srdačan. Obradovali smo se što ćemo moći da zajedno radimo. Vjeko je bio na dužnosti šefa Agrobotaničkog odsjeka, a Vladislav Končar na dužnosti rukovodioca stočarske proizvodnje. Ja sam dobio dužnost rukovodioca ratar-ske proizvodnje.

U to je vrijeme Vjeko Bakulić stvorio veze sa seljacima u okolnim selima, a posebno u Garevcima i Tarevcima, a i mještanima u Modriči.

Našao sam se u dilemi: dao sam obećanje da ću go-

dinu dana politički mirovati, a sa druge strane osjećao sam moralnu i političku obavezu da moram nešto raditi. Smatrao sam da je moja politička obaveza važnija, ali da u tome ne idem predaleko da bih došao odmah pod udar zakonskih paragrafa. Noću smo Vjeko Bakulić i ja išli po sjelima, prelima, mjestima gdje se pekla rakija i nekim svetkovinama. Išli smo u namjeri da ih što bolje upoznamo, da se s njima povežemo i da u granicama mogućnosti za njih nešto uradimo. Prvenstveno, željeli smo da nešto naprednije unesemo u njihov život, a pogotovo u njihova shvatanja. Negdje smo imali uspjeha jer je u pojedinim selima već bilo politički naprednijih ljudi, odnosno ljevičarski orijentisanih pojedinaca. Posebna nam je želja bila da radimo na suzbijanju vjerske surevnjivosti i na nacionalnom zbližavanju jer su na tom području, vjerski i nacionalno heterogenom, bile raspirivane nacionalističke strasti.

Radili smo i na povezivanju omladine i u samom mjestu MODRIČA. Kulturni život odvijao se u tri čitaonice, ali su one bile na konfesionalno-nacionalnoj osnovi (srpska, hrvatska i muslimanska čitaonica). Bile su sve međusobno odvojene u pogledu društvenog rada, a postojale su tendencije daljnjeg međusobnog distanciranja.

Vjeko Bakulić i ja prvo smo se uključili u rad Hrvatske čitaonice. Tamo smo pridobili neke omladince pa smo zajedno posjećivali ostale dvije čitaonice. Na taj smo način nastojali da omladinu što više zbližimo. Muslimansku i srpsku omladinu pozivali smo da dođe u Hrvatsku čitaonicu. Vremenom je to urodilo plodom. Surevnjivost se sve više ublažavala. Bili smo zadovoljni postignutim rezultatom, radom koji je imao dublji smisao. Za napredno političko djelovanje bilo je potrebno prevazići nacionalističku isključivost. Ovakav rad Vjeka Bakulića i mene, rad na kulturnom povezivanju, nije se mogao tretirati kao nelegalno djelovanje.

Našem zajedničkom društvenom radu na kulturnom polju nismo zaboravili da damo i političku notu, ali je ona bila skrivena. U tom cilju organizirali smo dramske predstave sa naprednom sadržinom. U dogovoru sa Vjekom napisao sam dva

dramska teksta, dva skeča, koji nisu bili na nekoj literarnoj visini, ali su mogli poslužiti za naše namjere. Trebalo je da tekstovi budu aktuelni, da tretiraju socialne probleme i da iniciraju razmišljanja.

Fabula prvog skeča tretirala je drevni problem zaduženog siromašnog seljaka kome povjerioci dolaze da naplate dug. Kod siromašnog seljaka koji posjeduje samo jednu junicu dolazi poreski izvršitelj da naplati porez, zatim seoski kulak zbog duga i još jedan zbog nekih ranijih potraživanja. Dramski zaplet nastaje kada se oni zajedno nalaze i kada dolazi do sukoba među njima ko ima veće pravo na junicu. Seljaka niko ništa ne pita, a kada mu je dozlogrdilo uzeo je sjekiru i sve ih rastjerao.

Ovaj skeč bio je vezan za svakodnevne probleme siromašnog seljaka i njegov položaj. Posebno sam stavio ~~na~~ akcenat na završetak kada seljak uvidja da ih se sjekirom jedino može osloboditi.

I drugi skeč imao je podlogu u stvarnim zbivanjima. Fabula skeča odnosila se na popa Franu iz Modriča koji je od seljaka tražio davanja u novcu i naturi, a ta su davanja bila prilično visoka za sve obrede koje je Frano u crkvi i van nje obavljao (za krštenje, vjenčanje, sahrane itd.). Seljaci su se često s njim pogadjali da njegove "usluge" budu jeftinije. Međjutim, on na to nije pristajao. Imao je svoju tarifu i od nje nije odstupao.

Sve sam to u skeču prikazao, ali na način da to ne bude uvredljivo. Taj se pop u komadu zvao Grabilo, ali su svi znali da se to odnosi na popa Franu.

Posebno želim napomenuti da se taj pop Frano za vrijeme drugog svjetskog rata odlično držao. U granicama svojih mogućnosti spriječavao je da se vrši klanje srpskog življa od strane ustaša. Pop Frano me je u januaru 1940. godine vjenčao. Sa svojom suprugom sam se vjenčao u župnom stanu jer je zbog velike hladnoće crkva bila veoma hladna.

U pomenutim skečevima nastupali su mladići i djevojke, ona grupa omladine na koju smo se u našem radu oslanjali. No, imena im se ne sjećam. Radili su veoma poletno.

Znam da smo se u Modriči povezali sa braćom Kovačević. Niko je bio kovač, a Pero Kovačević krojač. Bili su napredni i s njima smo mogli kontaktirati. Među naprednim bio je i brico Širbegović, čijeg se imena ne sjećam, ali znam da sada živi u Banjoj Luci.

Među naprednim mladićima bio je jedan po nacionalnosti Jevrejin. On nam je služio kao kurirska veza između grada i poljoprivrednog imanja. On nam je dolazio da javi kada se i gdje sastaje grupa aktivista.

U vrijeme žetve 1940. godine organizirali smo štrajk, negdje krajem juna ili početkom jula. Do štrajka je došlo na slijedeći način.

Došli su k nama radnici i žalili se kako im je veoma niska dnevnicica. Dobivali su svega oko 17-18 dinara dnevno, a radili su po cijeli dan. Vjeko Bakulić je imao mogućnost da svojim radnicima poveća dnevnicu na 20 dinara. Takva ovlaštenja ja nisam imao. Inače smo često Vjeko i ja razgovarali o položaju radnika na imanju i o stavu državnih organa koji su insistirali na povećanoj proizvodnji, ali su se malo brinuli o položaju radnika na imanju i adekvatnom plaćanju radnika. Naša ovlaštenja nisu bila da određujemo najamninu.

Pozvao sam nasamo radnika Ivu Andrića, koji je radio skoro na svim poslovima u ekonomiji, posebno oko ishrane svinja. Bio je dobar, pošten i povjerljiv radnik. Rekao sam mu da sutra, kada treba da dodju na posao, niko ne ide, već da postave zahtjev da im se poveća najamnina na 20 dinara dnevno. Andriću sam naglasio da nikom ne pominje da sam ja dao ovaj prijedlog.

Andrić je tako i postupio. Predložio je radnicima da se sutra ne ide na posao, već da se postavi zahtjev za dnevnicu od 20 dinara. Bili su to ratarski radnici od kojih je svako bio zadužen za par konja da sa njima radi.

Bilo mi je drago što su me poslušali. Preko nekog radnika pozvao me je direktor Tomislav Župančić i rekao: "Evo kočijaši štrajkuju. To su tvoji radnici. Podjimo da vidimo šta je!". Pratio sam se da sam iznenađen. Sa direktorom sa pošao do okupljenih radnika. Praveći se naivnim, upitao sam ih: "Šta ješ što ne prežete i ne idete na posao?".

Odgovorili su da im je niska nadnica i da žele da im se plati po dvadeset dinara dnevno.

Njihov je položaj zaista bio težak. Radili su dnevno po 14 do 16 sati, po cijeli dan dok se vidjelo. Vremena nisu imali za lični život.

Župančić je tada rekao: "Ako ću morati platiti po 20 dinara, onda ću platiti samo....." i počeo je izdvajati pojedince među njima. Nabrojao ih je oko 14. Odmah sam osjetio njegovu tendenciju da ih razvrstava, jedne od drugih izdvaja.

Ivo Andrić tada je pogledao u mene. Glavom i očima sam mu dao na znanje da na to ne pristanu. Na kraju tih razgovora Župančić je pristao da svima poveća dnevnicu na 20 dinara.

Bilo je očito da ih Župančić svojim prijedlogom želi razjediniti. Mada je on po karakteru bio dobar čovjek, ipak je morao da nastupa onako kako je to tražio režim, da ostvaruje ono što su mu pretpostavljeni naredjivali.

U redovima radnika u ekonomiji bilo je mnogo onih u koje sam se mogao pouzdati. Osim pomenutog Andrića pomenuo bih i Šperca, kovačara u štali (ustaše su ga sa ženom streljali 1941. ili 1942. godine).

Kad je formirana Hrvatska banovina ovo područje joj je pripalo, odnosno šire područje izdvojeno je iz sastava Vrbanske banovine (Bošanski Brod, Derвента, Modriča, Gradačac) i pripojeno je novoformiranoj banovini.

Negdje krajem 1940. godine došao je jedan drug iz Doboja koji nas je tu povezao i obrazovao partijsku organizaciju. Počeli smo raditi početkom 1941. godine. Sastajali smo se noću u selu Tarevci u blizini kuće Mujbegovića.

Do izbijanja rata održali smo, koliko se sjećam, svega dva sastanka. Poslednji sastanak bio je u šljiviku kod kuće Mujbegovića u martu 1941. godine. Sastanak je održan u toku noći, a bilo nas je oko pet do šest. Sve nas je pozvao da dodjemo na zakazano mjesto pomenuti Jevrejin. Došli smo po mraku. Koliko se sjećam, u ćeliji su bili Mujbegović, mislim Niko i Pero Kovačević (nisam sasvim siguran), ja i još dvojica za koje znam samo da su bili Muslimani. Mislim da su obojica bili iz Tarevaca. Pomenuti Jevrejin nije bio u ćeliji.

Sastanak je vodio pomenuti drug iz Doboja. Bilo je riječi o političkoj situaciji i zadacima članova da djeluju u svojoj sredini na političkom i idejnom polju. Na sastanku je rekao da više neće dolaziti i predložio da ja budem sekretar.

Želim samo napomenuti da je tada Vjeko već bio premješten u Osijek, a ja sam od njega preuzeo Agrotehnički odsjek. Svoj položaj predao sam kolegi Stojanoviću, koji je sada profesor Više poljoprivredne škole (možda i fakultet) u Osijeku. U pomenutoj partijskoj ćeliji trebalo je da bude i Vjeko Bakulić.

Moj izbor za sekretara bio je samo nominalan jer sam za par dana dobio poziv da se javim na zbornu mobilizacijsko mjesto Platak, gdje je zadnja stanica Krljevo. Nisam uopšte znao gdje bi moglo uopšte biti to mjesto. Nakon dužeg propitivanja doznao sam da je to mjesto u blizini Sušaka. Kada sam došao u mobilizacijsko odredište bilo je tamo još snijega. Na toj visoravni, na jednom platou bile su neke vojničke barake izgrađene od daske. Tu smo dobili naoružanje: puške i municiju. Dobili smo i po jedan kukuruzni kruh koji smo zvali "zvrčka". Oficir je rekao: "Evo vam zvrčka pa ćete ići pravo na Rim!".

Tu smo bili jedno desetak dana u znaku isčekivanja. Bili smo odvojeni i nismo znali šta se sve zbivalo. Njemačka je već napala, a mi smo se i dalje nalazili na tom platou u isčekivanju i pazili prema planini Učki da se ne pojave Italijani. Jednog dana oko 10. aprila 1941. godine vidjeli smo da su svi oficiri u jutarnjim časovima negdje otišli. Govorilo se da su otišli na dogovor dolje u Sušak. Pred veče su se vratili po svoje stvari i nekuda otišli. Ostavili su s nama samo jednog rezervnog poručnika. Ovaj nam je rekao da je Jugoslavija izgubila rat, ali da se ne razilazimo jer da ćemo se predati kad dodju Italijani.

U toj jedinici na platou Platak bio je i Franjo Kuljanac. U dogovoru s njim i drugim vojnicima odlučili smo da u toku noći napustimo ovaj vojni logor. Svima smo rekli da je za sve nas bolje da odemo jer će nas sigurno itali-

janski vojnici odvesti u ropstvo.

Većina od nas onesposobila je lako naoružanje koje smo imali; lomili smo puške i mitraljeze.

Pošto sam ja među posljednjima došao, moje odijelo nije bilo još poslano kući. Skinuo sam vojničku uniformu i obukao civilno odijelo. Presvukli su se i svi drugi čija je odjeća još ostala u barakama. Uputili smo se u grupi prema željezničkoj stanici Lokve u pravcu Delnica. Razumije se, išli smo pješke u jednoj tmurnoj atmosferi. Krenuli smo u neizvjesnost jer nismo znali pravo stanje stvari. Kružile su samo pretpostavke i glasine. Jedino je bilo pouzdano da je Jugoslavija kapitulirala, što nam je oficir rekao, ali nam je sve to bilo neshvatljivo.

7. juni 1975. godine

Benja Luka

_____
(Ing. Josip Rolih)